

ΟΔΗΓΙΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2023-2024

Α. ΙΣΤΟΡΙΑ Α΄, Β΄ τάξης και ΙΣΤΟΡΙΑ Γενικής Παιδείας Γ΄ τάξης Ημερήσιου και Εσπερινού Γενικού Λυκείου

Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει αναλυτικά τα προς εξέταση φαινόμενα και έχει ακόμα τη δυνατότητα να παρουσιάσει με συνοπτικό τρόπο ιστορικά φαινόμενα από την ύλη που δεν εξετάζεται, για να καλύψει ενδεχόμενα κενά της γνώσης, ώστε οι μαθητές και οι μαθήτριες να κατανοούν την ιστορική συνέχεια.

Καλό είναι από την αρχή της σχολικής χρονιάς να γίνει προγραμματισμός για τη διδασκαλία των εξεταζόμενων ενοτήτων και συνιστάται συνεργασία των διδασκόντων/-ουσών το μάθημα στην ίδια σχολική μονάδα, με σκοπό την επιτυχή διαχείριση της ύλης και την αποτελεσματικότητα στη διδασκαλία της.

Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας δεν αποκλείει την αφήγηση, δεν μπορεί όμως να περιορίζεται μόνο σε αυτή. Απαραίτητο είναι να εφαρμόζονται και άλλες διδακτικές μέθοδοι, όπως ο κατευθυνόμενος διάλογος, η διερεύνηση και η ομαδοσυνεργατική. Η διερευνητική μέθοδος, που μπορεί να επιτευχθεί ατομικά ή και σε ομάδες, όχι μόνο επικυρώνει στη σκέψη των μαθητών και των μαθητριών τη λειτουργία της Ιστορίας ως επιστήμης, αλλά και τους/τις οδηγεί σε προσωπική επαφή με τα τεκμήρια του γνωστικού αντικείμενου, δηλαδή τις ιστορικές πηγές.

Η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών από τους/τις μαθητές/-τριες της Α΄, Β΄ και Γ΄ Λυκείου

Οι μαθητές/-τριες καλούνται αφενός να κατανοήσουν τον ρόλο των ιστορικών πηγών και αφετέρου να αποκτήσουν τις πρώτες, απαραίτητες, γνώσεις και δεξιότητες για την αξιοποίησή τους.

Η προσέγγιση του παρελθόντος με τη χρήση των πηγών αποτελεί ενδιαφέρουσα και δημιουργική διαδικασία που μεταβάλλει τον/τη μαθητή/-τρια σε ερευνητή/-τρια.

Οι μαθητές/-τριες έχουν τη δυνατότητα να θέσουν τα ερωτήματά τους και να αξιοποιήσουν κατάλληλα τα κατάλοιπα του παρελθόντος αναδεικνύοντας το ανεπεξέργαστο υλικό, που αναφέρεται στο παρελθόν, σε «πηγή» παροχής ιστορικών πληροφοριών.

Είναι προφανές ότι κάθε «ιστορική πηγή» έχει τα δικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα και υπηρετεί διαφορετικούς στόχους: άλλες είναι υλικά κατάλοιπα μιας εποχής και άλλες κείμενα που συντάχθηκαν για να υπηρετήσουν συγκεκριμένους στόχους. Από τα κείμενα, άλλα έχουν συνταχθεί σε λόγο αφηγηματικό, άλλα σε περιγραφικό και άλλα σε δοκιμιακό λόγο, εμπλουτισμένο με επιχειρήματα, ενώ άλλα είναι λογοτεχνικά κείμενα.

Ενδεικτικά, στις πηγές μπορεί να γίνεται η ακόλουθη επεξεργασία:

Κατανόηση του περιεχομένου. Αυτή επιτυγχάνεται με την κριτική προσέγγιση των πληροφοριών που παρέχουν τα κείμενα-πηγές. Οι μαθητές/-τριες, δηλαδή, αναλύουν και κατανοούν το περιεχόμενό τους. Επισημαίνουν, εκτός από το κειμενικό είδος και τον σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν, και άλλα στοιχεία του περιεχομένου, όπως τον υποκειμενισμό του συγγραφέα, ενδεχόμενες παραποιήσεις της πραγματικότητας, που μπορεί να οφείλονται σε φανατισμό ή ιδεολογική προκατάληψη, την επιλεκτικότητα ή εσκεμμένη απόκρυψη πληροφοριών, τα ακούσια και εκούσια ψεύδη. Απώτερος στόχος είναι η επισήμανση και η

ανάδειξη των πληροφοριών που παρέχουν οι πηγές, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων που διατυπώνονται με τη μορφή ερευνητικών ερωτημάτων. Χαρακτηριστικά ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν είναι τα ακόλουθα:

Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;

Ποιες είναι οι απόψεις του συγγραφέα σχετικά με το θέμα;

Για ποιον λόγο συντάχθηκε το κείμενο;

Με ποια επιχειρήματα ή τεκμήρια ο συντάκτης του κειμένου στηρίζει τις απόψεις του;

Ο συγγραφέας προβάλλει κάποια γεγονότα και πρόσωπα και κάποια άλλα αποσιωπά; Για ποιους λόγους;

Μπορούν να συνδυαστούν οι πληροφορίες της πηγής με τις γνώσεις που έχετε;

Ένταξη στα ιστορικά συμφραζόμενα. Αυτή επιτυγχάνεται με την ένταξη των ιστορικών πηγών στον χώρο και τον χρόνο, με την αναγνώριση της εποχής και του ιστορικού συγκειμένου, στο πλαίσιο του οποίου δημιουργήθηκαν. Τα τεκμήρια είναι αποσπασματικά και ξεκομμένα από την εποχή τους, γ' αυτό είναι απαραίτητο να ενταχθούν σε συγκεκριμένο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο για να αποκτήσουν υπόσταση. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα να συνδυαστούν οι πληροφορίες των πηγών με τις υπάρχουσες γνώσεις. Ερωτήσεις που μπορεί να τεθούν στους/στις μαθητές/-τριες είναι οι ακόλουθες:

Πού και πότε συντάχθηκε το κείμενο; Ποιοι λόγοι οδήγησαν στη δημιουργία του;

Οι πληροφορίες, που σας παρέχει, είναι περισσότερες ή πιο συγκεκριμένες από τις ιστορικές σας γνώσεις;

Διασταύρωση των πληροφοριών. Η «αλήθεια» των πληροφοριών που παρέχουν οι πηγές επικυρώνεται με τη σύγκρισή τους με άλλες πηγές. Η ύπαρξη μίας μόνο πληροφορίας αποτελεί επισφαλές τεκμήριο για την ανάπλαση του παρελθόντος. Η διασταύρωση των πληροφοριών μιας πηγής με τις πληροφορίες μιας άλλης αξιολογεί την εγκυρότητα, την αξιοπιστία της ή και το αντίθετο.

Σπουδαιότητα των πηγών. Τελική επιδίωξη της αξιοποίησης των πηγών είναι η επισήμανση των ορίων τους, δηλαδή της σημασίας και του ενδιαφέροντος που έχουν οι παρεχόμενες από αυτές πληροφορίες.

Η προαναφερόμενη μέθοδος προσέγγισης και αξιοποίησης των πηγών έχει ως τελικό στόχο τη σύνθεση έγκυρων πληροφοριών και, στη συνέχεια, την παραγωγή τεκμηριωμένου ιστορικού λόγου.

Πρόσθετες απαραίτητες γνώσεις για την επεξεργασία των ιστορικών πηγών

Με τον όρο πηγές της Ιστορίας προσδιορίζουμε γενικότερα οτιδήποτε θα ήταν δυνατό να μας δώσει πληροφορίες για το παρελθόν. Αν λάβουμε, ωστόσο, υπόψη την απόσταση, χρονική και πολιτισμική, η οποία μας χωρίζει από την εποχή που εξετάζουμε, μπορούμε εξ αρχής να επισημάνουμε τη δυσκολία που ενέχει ο προσδιορισμός του υλικού το οποίο θεωρείται «ιστορική πηγή». Είναι βέβαιο ότι οι πληροφορίες που έχουν φθάσει μέχρι τις ημέρες μας για οποιαδήποτε εποχή είναι περιορισμένες, αποσπασματικές και εν μέρει φορτισμένες από την παρέμβαση των ανθρώπων που συντέλεσαν εκούσια ή ακούσια στη διατήρησή τους.

Πολλοί μελετητές της Ιστορίας προσδιορίζουν την έννοια της ιστορικής πηγής χρησιμοποιώντας τον όρο *τεκμήριο*, όρος ο οποίος, όμως, προϋποθέτει τη διαδικασία της κριτικής προσέγγισής της. Το τεκμήριο υφίσταται ύστερα από αναζήτηση και επιλογή. Είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί από τον μελετητή τι θεωρεί κάθε φορά ως τεκμήριο και τι απορρίπτει από το ανεπεξέργαστο σύνολο των πληροφοριών που διαθέτει.

Ειδικότερες δραστηριότητες που προτείνονται για την επεξεργασία των πηγών

Σημαντικό είναι να αποφεύγεται είτε η απλή παράθεση πληροφοριών είτε μόνο ο συνδυασμός τους. Η οικείωση με την ιστορική μεθοδολογία προϋποθέτει από τον/τη μαθητή/-τρια τη γνώση ορισμένων στοιχείων που αφορούν στην αξιοπιστία και το είδος του κειμένου-πηγής, την επίγνωση δηλαδή της «ιστορικότητας» της πηγής.

Θεμελιώδης στόχος είναι η διάκριση των ιστορικών πηγών από το απλό πληροφοριακό υλικό και αυτό επιτυγχάνεται μέσω α) της ένταξης της πηγής σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, β) της διερεύνησης των συνθηκών δημιουργίας της, γ) της κατανόησης του ρόλου της μαρτυρίας και της κατάταξής της (πρωτογενής/δευτερογενής πηγή, είδος/τύπος πηγής), δ) της αξιολόγησής της (π.χ. ο βαθμός αντιπροσωπευτικότητάς της σε σχέση με την εποχή της ή η επιρροή της στην κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας δημιουργήθηκε).

Για τους παραπάνω λόγους προτείνουμε ο/η διδάσκων/-ουσα να επισημαίνει στους μαθητές και στις μαθήτριες απαραίτητες εισαγωγικές πληροφορίες για κάθε παράθεμα, όπως να εντάσσει κάθε πηγή σε ιστορικό πλαίσιο, να επισημαίνει βασικά γνωρίσματά της σε σχέση με τον χρόνο και τον τόπο παραγωγής της, να κατανοεί πλήρως το περιεχόμενό της αλλά και να γνωρίζει τον δημιουργό και τον σκοπό της δημιουργίας της. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται μια κατηγοριοποίηση-αξιολόγηση της πηγής, η οποία βοηθάει στην περαιτέρω επεξεργασία της. Η παραπάνω δραστηριότητα επιτρέπει την άμεση συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες διερεύνησης και οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης, βάσει συγκεκριμένων και σαφώς προσδιορισμένων ερευνητικών ερωτημάτων, και τους/τις εξοικειώνει με την ιστορική έρευνα.

Προτείνουμε, ακόμη, την παράλληλη διδακτική αξιοποίηση του ψηφιακού υλικού των Μαθησιακών Αντικειμένων (ΜΑ) του «Φωτόδεντρου». Η διαδικτυακή εφαρμογή τους επιτρέπει την αξιοποίηση της μεθόδου επεξεργασίας πηγών τόσο στην ερευνητική διαδικασία όσο και στην τεκμηρίωση ιστορικών ζητημάτων. Τα ΜΑ του «Φωτόδεντρου» μπορούν να λειτουργήσουν ως δείγματα ιστορικής εργασίας για την επεξεργασία και άλλου ψηφιοποιημένου υλικού, που μπορεί να δημιουργεί ο/η διδάσκων/-ουσα.

Στο πλαίσιο του διδακτικού σχεδιασμού οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να αξιοποιήσουν τις προτεινόμενες **διαδικτυακές πηγές** από το διδακτικό υλικό, να προβαίνουν σε επανέλεγχο της εγκυρότητάς τους, διότι ενδέχεται λόγω του δυναμικού τους χαρακτήρα ορισμένες από αυτές να είναι ανενεργές ή να οδηγούν σε διαφορετικό περιεχόμενο.

Ενδεικτικές διδακτικές προτάσεις

Ιστορία Α΄ Λυκείου (μία διδακτική ώρα)

Διδακτική ενότητα: *Η εξάπλωση και η παρακμή του Μυκηναϊκού Κόσμου*

Περιεχόμενο διδακτικής ενότητας: *Τα όρια εξάπλωσης. Οι επαφές με άλλους λαούς. Η τρωική εκστρατεία. Οι αιτίες της κρίσης του Μυκηναϊκού Κόσμου.*

Πορεία διδακτικής προσέγγισης της ενότητας

A. Προετοιμασία της διδακτικής ενότητας

Διδακτικοί στόχοι της ενότητας (περιοριζόμαστε στην αναφορά των γνωστικών στόχων)

Οι μαθητές/-τριες:

- να γνωρίσουν τα γεωγραφικά όρια εξάπλωσης των Μυκηναίων

- να προσδιορίσουν τις επαφές με τους άλλους λαούς
- να ανιχνεύσουν το ιστορικό υπόβαθρο της τρωικής εκστρατείας
- να κατανοήσουν τους λόγους της κρίσης του Μυκηναϊκού Κόσμου

α) Μέθοδοι επεξεργασίας της ενότητας (ερμηνευτική, διερευνητική)

Η ερμηνευτική μέθοδος επιτυγχάνεται με την αφήγηση και τον διευθυνόμενο διάλογο.

Η διερευνητική εφαρμόζεται με την αξιοποίηση ιστορικού άτλαντα, των εικόνων και των παραθεμάτων του βιβλίου.

β) Τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

Ο διδάσκων/-ουσα αξιοποιεί το σχολικό εγχειρίδιο, όπου κρίνει απαραίτητο, διαμορφώνει κατά την πορεία της διδασκαλίας διάγραμμα του περιεχομένου της ενότητας, καταγράφει τις έννοιες-κλειδιά, ακόμη, εάν διαθέτει, χρησιμοποιεί εποπτικά/ψηφιακά μέσα.

B. Πορεία της διδασκαλίας

1. Ολιγόλεπτη συζήτηση με θέμα την οργάνωση του Μυκηναϊκού Κόσμου. Αποτελεί και κριτήριο αξιολόγησης της γνώσης της προηγούμενης διδακτικής ενότητας.

2. Αφόρμηση: Συζήτηση με πεδίο αναφοράς χάρτη, όπου παρουσιάζονται τα γεωγραφικά όρια εξάπλωσης των Μυκηναίων, αλλά και την αξιοποίηση των πληροφοριών που παρέχουν οι εικόνες του βιβλίου (σσ. 70, 72 και 73).

3. Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας

α) Ερμηνευτική προσέγγιση η οποία επιτυγχάνεται με αφήγηση και διευθυνόμενο διάλογο.

Προσδιορίζουμε το χρονικό και το γεωγραφικό πλαίσιο εξάπλωσης των Μυκηναίων. Με βάση τις πληροφορίες χεττιτικών και αιγυπτιακών πηγών ανιχνεύουμε τις πιθανές σχέσεις των Μυκηναίων με άλλους λαούς. Επιχειρούμε την ερμηνεία των μύθων της Αργοναυτικής και Τρωικής εκστρατείας.

β) Διερευνητική διαδικασία επιτυγχάνουμε με την αξιοποίηση του παραθέματος 5 του βιβλίου (σ. 71), μέσω του οποίου οι μαθητές/-τριες ερευνούν την άποψη των αρχαίων Ελλήνων για την τρωική εκστρατεία. Επιχειρούμε ακόμη με άλλα παραθέματα, που δίνουμε φωτοτυπημένα (βλ. παρακάτω συμπληρωματικά παραθέματα), οι μαθητές/-τριες να διερευνήσουν τις διαφορετικές απόψεις των αιτίων της καταστροφής του Μυκηναϊκού Κόσμου. Κρίνεται απαραίτητο να δίνονται οι αναγκαίες πληροφορίες για την προέλευση των παραθεμάτων, που εν προκειμένω λειτουργούν ως ιστορικές πηγές.

γ) Πίνακας με έννοιες-κλειδιά: Χετταίοι, Αχιγιάβα, Αχαιΐβάσα, Τροία (τρωική εκστρατεία), λαοί της θάλασσας

4. Αξιολόγηση της διδακτικής διαδικασίας

Κατά τη διάρκεια διδακτικής πορείας με ερωτήσεις αξιολογούμε τη συμμετοχή και την κρίση των μαθητών/-τριών. Παράλληλα διαμορφώνουμε άποψη για την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας μας, την οποία ανά πάσα στιγμή είμαστε σε θέση να ανασκευάσουμε, εάν κρίνεται απαραίτητο.

Συμπληρωματικά παραθέματα

Κείμενο Α

Το τέλος του Μυκηναϊκού Κόσμου

Από κάποιες αιτίες, όποιες κι αν είναι αυτές, τα κυριότερα μυκηναϊκά κέντρα ανατράπηκαν το ένα μετά το άλλο κι έγιναν παρανάλωμα της φωτιάς. Έληγε πια για όλη την Ελλάδα η ευρυθμία που είχε επικρατήσει πάνω από τρεις αιώνες. Επακολούθησε πληθυσμιακή πτώση, που δεν έχει σημασία αν οφείλεται σε πόλεμο, επιδημία ή πείνα· θετικές μαρτυρίες δεν υπάρχουν για ν' αποδώσουμε αυτά τα γεγονότα στον ένα ή στον άλλο παράγοντα. Η θεωρία του Κάρπεντερ, ότι η παρακμή της μυκηναϊκής Ελλάδας οφείλεται σε μια μεταβολή του κλίματος, είναι μια κενή υπόθεση, ασυμβίβαστη όπως φαίνεται και με τις μαρτυρίες της παλαιοβοτανικής [...] Άλλοτε ήταν συνήθεια να κρατάμε για τους Δωριείς τον αρνητικό ρόλο στη μυκηναϊκή τραγωδία. [...] Οι Δωριείς βέβαια ήταν ωφελημένοι από τη μυκηναϊκή κατάρρευση, κι ήταν φυσικό λοιπόν ν' αποδοθεί το φταίξιμο σ' αυτούς. Αλλά υπήρχε πάντα και η αξεπέραστη δυσκολία πως οι αλλεπάλληλες εισβολές Δωριέων δεν καλύπτονταν καθόλου από αρχαιολογικές μαρτυρίες – κάτι που ήταν απαραίτητο για να δικαιολογηθεί και η αλλαγή διαλέκτου.

J. Chadwick, *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, μτφρ. Κ.Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σσ. 387-388

Κείμενο Β

Οι υποθέσεις σχετικά με το τέλος της μυκηναϊκής εποχής διακρίνονται σε τρεις μεγάλες ομάδες. Στην πρώτη, δίνεται έμφαση στις μετακινήσεις πληθυσμών, όπως οι «Δωριείς» ή οι «Λαοί της Θάλασσας». Στη δεύτερη, τονίζονται περισσότερο οι φυσικοί παράγοντες, όπως οι κλιματολογικές μεταβολές ή οι σεισμοί. Στη τρίτη, αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στις εσωτερικές συγκρούσεις.

R. Treuil, P. Darcque, J.-Cl. Poursat, G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μτφρ. Ο. Πολυχρονοπούλου, Α. Φίλιππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, σ. 476.

Ιστορία Γενικής Παιδείας Γ' Λυκείου (μία διδακτική ώρα)

Διδακτική ενότητα: Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 – Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη: Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης. Οργάνωση και έκρηξη της Επανάστασης. Σχολικό εγχειρίδιο: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας Γ' τάξη Γενικού Λυκείου (σσ. 16-17)

Επιμέρους ερευνητικοί άξονες: i) Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης ii) Η Φιλική Εταιρεία και οι στόχοι της iii) Η ανάληψη της ηγεσίας από τον Αλ. Υψηλάντη iv) Οι επαναστατικές εστίες των αποστόλων της Φιλικής Εταιρείας

A. Προετοιμασία της διδακτικής ενότητας

Προσδοκώμενα αποτελέσματα:

Οι μαθητές/-τριες με την ολοκλήρωση της ενότητας αναμένεται:

- να κατανοούν τον εθνικό και πολιτικό χαρακτήρα της Επανάστασης
- να γνωρίζουν τα κύρια συστατικά στοιχεία του ελληνικού εθνικού κινήματος
- να προσδιορίζουν τον ρόλο και τους στόχους της Φιλικής Εταιρείας
- να γνωρίζουν στοιχεία της προσωπικότητας του Αλέξανδρου Υψηλάντη και τις απόψεις του για την έναρξη της Επανάστασης
- να αντιλαμβάνονται την κατάσταση που επικρατούσε στις Ηγεμονίες και

- να γνωρίζουν πού εκδηλώθηκαν οι πρώτες επαναστατικές εστίες

Μέθοδοι και τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

Κατά τη διάρκεια του μαθήματος θα αξιοποιηθεί το σχολικό εγχειρίδιο και θα καταγραφούν στον πίνακα δομικά στοιχεία και οι έννοιες-κλειδιά του μαθήματος.

B. Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας / Πορεία του μαθήματος

Αφόρμηση: Αξιοποίηση των πληροφοριών που παρέχονται στην Εισαγωγή του Κεφαλαίου Α', «Η Ευρώπη και ο κόσμος τον 19^ο αιώνα (1815-1871)» με αναφορά στα αποτελέσματα του Συνεδρίου της Βιέννης και στην ίδρυση της Ιερής Συμμαχίας.

Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας. Παράλληλα με την αφήγηση είναι δυνατό να τεθούν και να απαντηθούν από τους/τις μαθητές/-τριες οι ακόλουθες ερωτήσεις:

- Γιατί η Ελληνική Επανάσταση ήταν εθνικό και πολιτικό κίνημα;
- Ποια στοιχεία επεδίωξαν οι Έλληνες να προβάλουν στον Αγώνα τους;
- Ποιοι ήταν οι στόχοι των οργανωτών της Φιλικής Εταιρείας και ποιοι από αυτούς επιτεύχθηκαν;
- Γιατί ο Αλ. Υψηλάντης ανέλαβε την αρχηγία του Αγώνα;

Οι μαθητές/-τριες μέσω των παραθεμάτων θα διερευνήσουν θέματα της διδακτικής ενότητας. Από το παράθεμα του βιβλίου *Η σημασία της Επανάστασης* (σ. 16) γίνεται αντιληπτή η ευρωπαϊκή διάσταση της Επανάστασης.

- Από το πρόσθετο παράθεμα, που ακολουθεί, διαφαίνεται ο χαρακτήρας και οι στόχοι της Φιλικής Εταιρείας.
- Το απόσπασμα από την Επαναστατική Προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη, του σχολικού εγχειριδίου (σ. 17), παρουσιάζει τους λόγους για τους οποίους ο Αλ. Υψηλάντης κηρύττει την Επανάσταση.

Πρόσθετο παράθεμα

Ο μέγας όρκος των Φιλικών (αποσπάσματα)

Ορκίζομαι ενώπιον του αληθινού Θεού οικειοθελώς ότι θέλω είμαι πιστός εις την Εταιρείαν κατά πάντα και δια πάντα. Δεν θέλω φανερώσει το παραμικρόν από τα σημεία, ή λόγους αυτής, μήτε θέλω δώσει να καταλάβουν ποτέ ότι εγώ ηξεύρω τι περί τούτων κατ' ουδένα τρόπον, μήτε εις συγγενή μου, μήτε εις πνευματικόν μου, μήτε εις φίλον μου.

Ορκίζομαι ότι θέλω τρέφει εις την καρδίαν μου αδιάλλακτον μίσος εναντίον των τυράννων της πατρίδος μου, των σπαδών και ομοφρόνων αυτοίς...

... Η θεία δικαιοσύνη ας εξαντλήσει επί της κεφαλής μου όλους τους κεραυνούς της δικαιοσύνης της, το όνομά μου ας είναι εις αποστροφήν και το υποκείμενόν μου το αντικείμενον της κατάρας και του αναθέματος των ομογενών μου, ανίσως αλησμονήσω μίαν στιγμήν τας δυστυχίας των και δεν εκπληρώσω το χρέος μου, και ο θάνατος ας είναι η άφευκτος τιμωρία του αμαρτήματός μου, δια να μην μολύνω την αγιότητα της Εταιρείας μετην συμμετοχήν μου.

T. Βουρνάς, *Η Φιλική Εταιρεία*, 28-36

Β. ΙΣΤΟΡΙΑ Γ΄ τάξης Ημερήσιου και Εσπερινού Γενικού Λυκείου
Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

Ως προς τη σειρά διδασκαλίας της ύλης του μαθήματος της Ιστορίας Γ΄ Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών να προηγείται η διδασκαλία του κεφαλαίου «Το Κρητικό Ζήτημα» και να έπεται η διδασκαλία του κεφαλαίου «Προσφυγικό Ζήτημα», για την εξασφάλιση της ιστορικής συνέχειας, ώστε να γίνονται κατανοητά τα γεγονότα από τους μαθητές και τις μαθήτριες.

Στη σελίδα 249 του σχολικού εγχειριδίου υπάρχει εκ παραδρομής αναφορά στο όνομα «Λ. Ιωαννίδης» αντί του ορθού ονόματος «Λ. Ιαωνίδης» (Λεωνίδας Ιαωνίδης) ο οποίος έλαβε μέρος στα γεγονότα που περιγράφονται στην ενότητα «Αγώνες για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας (1917-1922)».

Στη σελίδα 250 του σχολικού εγχειριδίου υπάρχει αναφορά εκ παραδρομής στο όνομα «Α. Τρότσκι» αντί του ορθού «Λ. Τρότσκι».

Για την προσέγγιση της ύλης του μαθήματος της Ιστορίας Γ΄ Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, προτείνονται:

α) Η ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου κάθε ενότητας, η οποία επιτυγχάνεται με την αφήγηση –όπου κρίνεται απαραίτητη– και τον κατευθυνόμενο διάλογο, σε συνδυασμό με τη **διερευνητική μέθοδο**, η οποία επιτυγχάνεται με την αξιοποίηση παραθεμάτων (πηγών)

β) Η συστηματική αξιοποίηση σωμάτων ιστορικών πηγών, ενδεικτικά μπορεί να αξιοποιηθούν τα *Κριτήρια αξιολόγησης του ΚΕΕ* για την Ιστορία της Γ΄ Λυκείου

<http://www.kee.gr/html/themata.php?&ID=125>

το υλικό του ΚΕΓ για τη *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία* (στους «Ψηφιακούς πόρους για την Ελληνική Γλώσσα»)

http://www.greeklanguage.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html

στην ενότητα «Ιστορία και Λογοτεχνία»)

τα συμβατά με τη ύλη ψηφιακά *Μαθησιακά Αντικείμενα του «Φωτόδεντρου»*

<http://photodentro.edu.gr/lor/subject-search?locale=el>

και όποιο άλλο υλικό κρίνεται κατάλληλο από τον διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα.

Στο πλαίσιο του διδακτικού σχεδιασμού οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να αξιοποιήσουν τις προτεινόμενες **διαδικτυακές πηγές** από το διδακτικό υλικό, να προβαίνουν σε επανέλεγχο της εγκυρότητάς τους, διότι ενδέχεται λόγω του δυναμικού τους χαρακτήρα ορισμένες από αυτές να είναι ανενεργές ή να οδηγούν σε διαφορετικό περιεχόμενο.

γ) Η έμφαση στη μεθοδολογική διάσταση της επεξεργασίας των πηγών, στην κατανόηση της τυπολογίας τους, στην ένταξη των ιστοριογραφικών κειμένων σε συγκεκριμένο πλαίσιο και στην εξοικείωση των μαθητών και των μαθητριών με τα μεθοδολογικά εργαλεία της επιστήμης της Ιστορίας.

Προτείνεται να αξιοποιηθούν δύο (2) από τις έξι (6) διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως στην επεξεργασία των ιστορικών πηγών.

Για την προφορική αξιολόγηση των μαθητών και των μαθητριών προτείνεται συνδυασμός της ισχύουσας διαδικασίας αξιολόγησης με την παράλληλη επεξεργασία των ιστορικών πηγών,

δίνοντας έμφαση στην ιστορική μεθοδολογία και στην εισαγωγή πρακτικών διερευνητικής μάθησης. Από τις περίπου 120 ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, οι 40 ώρες μπορεί να διατεθούν στην επεξεργασία ιστορικών πηγών.

Η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών

Η επεξεργασία και η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών αποτελεί το κύριο μέρος της εργασίας των ιστορικών στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το παρελθόν. Η προσέγγιση του παρελθόντος με τη χρήση των πηγών αποτελεί ενδιαφέρουσα και δημιουργική διαδικασία που μεταβάλλει τον μαθητή/τη μαθήτρια σε ερευνητή/ερευνήτρια.

Η επεξεργασία των ιστορικών πηγών στη σχολική τάξη, με την αξιοποίηση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων μελέτης, επιτρέπει την άμεση συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες διερεύνησης και οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης. Ο/Η μαθητής/-τρια έχει τη δυνατότητα να αντλήσει πληροφορίες για το προς διερεύνηση ζήτημα, να διακρίνει επιμέρους πτυχές, να διερευνήσει τρόπους προσέγγισης του παρελθόντος, να κατανοήσει αιτιώδεις σχέσεις στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, να συνειδητοποιήσει την πολυπλοκότητα του ιστορικού παρελθόντος. Η διαδικασία αυτή δίνει την ευκαιρία να τεθούν ερωτήματα και στη συνέχεια απαντήσεις με την ενεργό εμπλοκή των μαθητών και των μαθητριών.

Ωστόσο, ό,τι σχετίζεται με το παρελθόν δεν αποτελεί εκ προοιμίου ιστορική πηγή, καθώς θα πρέπει προηγουμένως να υποστεί επεξεργασία, ώστε να αποτελέσει πηγή για την Ιστορία. Μέσω της διαδικασίας αυτής, που είναι έργο ειδικών επιστημόνων, το ανεπεξέργαστο υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί πλέον ως ιστορική πηγή άντλησης πληροφοριών. Η διαφοροποίηση των ιστορικών πηγών από το απλό πληροφοριακό υλικό του παρελθόντος επιτυγχάνεται μέσω μιας μεθοδολογικής πορείας: α) της ένταξης της πηγής σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, β) της διερεύνησης των συνθηκών δημιουργίας της, γ) της κατανόησης του ρόλου της, δ) της κατηγοριοποίησής της ανάλογα με το περιεχόμενο και τη μορφή της (άμεση/έμμεση, πρωτογενής/δευτερογενής πηγή, ιστοριογραφικό κείμενο, δημόσιο έγγραφο, λογοτεχνικό έργο, άρθρο εφημερίδας κ.ά.), ε) της αξιολόγησής της, δηλαδή της αντιπροσωπευτικότητάς της ή της επιρροής που άσκησε στην εποχή της.

Κατηγοριοποίηση των ιστορικών πηγών

Οι πηγές διακρίνονται σε *πρωτογενείς* και *δευτερογενείς*, με κριτήριο τη χρονική απόσταση από το θέμα στο οποίο αναφέρονται, και σε *άμεσες* και *έμμεσες* σχετικά με τον σκοπό που υπηρετεί η λειτουργία τους. Η χρήση αυτών των όρων πρέπει να γίνεται από τους μαθητές και τις μαθήτριες με ιδιαίτερη προσοχή, για την αποφυγή παρανοήσεων.

Πρωτογενής θεωρείται η ιστορική πηγή της οποίας ο δημιουργός-συγγραφέας είναι σύγχρονος με την εποχή στην οποία αναφέρεται η πηγή, ενώ *δευτερογενής* είναι εκείνη που δημιουργήθηκε μετά από την εποχή στην οποία αναφέρεται, στην πραγματικότητα πρόκειται για αποστασιοποιημένη προσέγγιση ή για αναθεώρηση πληροφοριών προηγούμενων πηγών. Οι δευτερογενείς πηγές, όπως είναι οι ιστοριογραφικές μελέτες, τα απομνημονεύματα, οι αυτοβιογραφίες κ.ά., ουσιαστικά συγκροτούν τη βιβλιογραφία, που αξιοποιεί κάθε ερευνητής/-τρια αλλά και ο μαθητής ή η μαθήτρια στη σύνθεση μιας εργασίας.

Άμεσες πηγές είναι τα κείμενα ή τα υλικά κατάλοιπα μιας εποχής που δημιουργήθηκαν για να

εξυπηρετήσουν συγκεκριμένους πρακτικούς σκοπούς της κοινωνίας μιας εποχής. Σε αυτήν την κατηγορία των πηγών εντάσσονται τα οικοδομήματα, τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης (εργαλεία, σκεύη, όπλα), τα έργα τέχνης, τα νομίσματα, οι σφραγίδες, οι επιγραφές, η νομοθεσία, οι συνθήκες, τα δικαιόγραφα, τα πρακτικά συλλογικών οργάνων, οι εφημερίδες, οι αφίσες κ.ά. Είναι προφανές ότι πρόκειται για κείμενα που σώθηκαν αυτούσια ως επιγραφές ή γραμμένα σε παπύρους, περγαμηνές και, κατά τους νεότερους χρόνους, σε χαρτί ή σε ηλεκτρονική μορφή. Αντίθετα, *έμμεσες* είναι οι πηγές εκείνες που δημιουργήθηκαν με κύριο στόχο να πληροφορήσουν για γεγονότα του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα είναι οι θρύλοι, οι μύθοι, οι παραδόσεις, τα ιστοριογραφικά κείμενα, ή, ακόμα και εκείνα τα κείμενα που παρέχουν εμμέσως μαρτυρίες για μια εποχή, όπως συμβαίνει με τα λογοτεχνικά έργα, τους ρητορικούς λόγους, τις πολιτικές πραγματείες, τα φιλοσοφικά πονήματα, τα περιηγητικού και γεωγραφικού περιεχομένου κείμενα κ.ά. Στους νεότερους χρόνους το ίδιο ισχύει με τις κινηματογραφικές ταινίες, τα ιστοριογραφικά ντοκιμαντέρ, τις προσωπικές μαρτυρίες, τα κινηματογραφικά επίκαιρα, τις φωτογραφίες κ.ά. που αξιοποιούνται από τους ιστορικούς, μετά από κατάλληλη επεξεργασία, για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Η διάκριση των πηγών, σε πρωτογενείς ή δευτερογενείς, σε άμεσες ή έμμεσες, πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή, γιατί τα κριτήρια της κατηγοριοποίησής τους ενίοτε δεν είναι με σαφήνεια διακριτά. Ενδεικτικά, στην περίπτωση που το ιστοριογραφικό κείμενο αναφέρεται σε παλαιότερη εποχή και εντάσσει αυτούσιο το άρθρο μιας εφημερίδας, τότε το ιστοριογραφικό κείμενο είναι μια έμμεση και δευτερογενής πηγή στο σύνολό του, αλλά το εμβόλιμο άρθρο της εφημερίδας είναι μια άμεση πηγή πληροφόρησης. Το ανάλογο ισχύει για το περιεχόμενο μιας ιδιωτικής επιστολής του Ελευθερίου Βενιζέλου, η οποία μπορεί να είναι πρωτογενής πηγή σε ό,τι αφορά την εποχή κατά την οποία γράφτηκε και άμεση σε ό,τι αφορά την προσωπική ζωή του πολιτικού, αλλά έμμεση πηγή πληροφόρησης σε ό,τι αφορά την ερμηνεία της διεθνούς στάσης της Ελλάδας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι προφανές ότι κάθε ιστορική πηγή πληροφόρησης μπορεί να αξιοποιηθεί κατά περίπτωση ως άμεση ή έμμεση, πρωτογενής ή δευτερογενής, ανάλογα με το είδος των πληροφοριών που παρέχει και το αντικείμενο της μελέτης.

Με την ίδια μεθοδολογία προσεγγίζονται, εκτός των γραπτών πηγών, και όλες οι άλλες μαρτυρίες του παρελθόντος. «Κείμενα», στην ευρύτερή τους έννοια, νοούνται οι φωτογραφίες, οι χάρτες, οι στατιστικοί πίνακες, οι αφίσες, τα κινηματογραφικά φιλμ, τα έργα τέχνης, τα υλικά κατάλοιπα, οι προφορικές μαρτυρίες, οι ηχογραφήσεις και γενικότερα οτιδήποτε μπορεί να δώσει πληροφορίες για το παρελθόν. Ωστόσο, ανάλογα με το είδος τους, έχουν και έναν ιδιαίτερο κώδικα αξιοποίησης που αναδεικνύεται με κατάλληλες ερωτήσεις. Έτσι, με την αξιοποίηση διαφορετικών πηγών επιτυγχάνεται η πολυπρισματική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος. Ειδικότερα, για τη διδακτική αξιοποίηση του ψηφιακού υλικού των Μαθησιακών Αντικειμένων (ΜΑ) του «Φωτόδεντρου» επισημαίνεται ότι αυτά μπορούν να λειτουργήσουν ως δείγματα για την επεξεργασία και άλλου ψηφιακού υλικού. Η συλλογή των ΜΑ της Ιστορίας διαιρείται σε ομάδες-«συλλογές», σχετικές με ιστορικές περιόδους, μία από τις οποίες παρέχει υλικό για τη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του 19ου και 20ού αιώνα. Η διαδικτυακή εφαρμογή των ΜΑ του «Φωτόδεντρου» διευκολύνει τη διδακτική αξιοποίηση της επεξεργασίας των πηγών τόσο στο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας όσο και στο στάδιο της τεκμηρίωσης των υπό διαπραγμάτευση ιστορικών ζητημάτων.

Πρόσθετες επισημάνσεις

- Κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας ιστορικών πηγών είναι σημαντικό να αποφεύγεται η απλή καταγραφή ή ο απλός συνδυασμός πληροφοριών, διότι αυτός ο τρόπος δεν βοηθάει στην πρακτική της εξοικείωσης με την ιστορική μεθοδολογία, κατά την οποία είναι αναγκαία η γνώση της σκοπιμότητας της δημιουργίας της πηγής, της αναγνώρισης του είδους της, της αξιοπιστίας της ή η γνώση της προσωπικότητας του δημιουργού, εν γένει η επίγνωση της ίδιας της «ιστορικότητας» της πηγής.
- Στην επεξεργασία των πηγών βοηθάει η επισήμανση από τον διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα ορισμένων εισαγωγικών πληροφοριών, όπως η ένταξη του προς επεξεργασία παραθέματος στο ιστορικό πλαίσιο, η αναγνώριση της κατηγορίας της πηγής στην οποία εντάσσεται (άμεσες ή έμμεσες πηγές, πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές) ή του κειμενικού είδους, όταν πρόκειται για κείμενα (επιγραφή, ιστοριογραφία, απομνημόνευμα, άρθρο εφημερίδας, δημόσιο έγγραφο, λογοτεχνικό κείμενο, στατιστική μελέτη κ.ά.). Ακόμη, σημαντική είναι η στοιχειώδης αναφορά πληροφοριών σχετικών με τον συγγραφέα ή τον δημιουργό της πηγής, όπως η σχέση του με τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται, η ιδεολογική και κοινωνική του ένταξη, το γνωστικό του επίπεδο, και ενδεχομένως πρόσθετων πληροφοριών που συγκροτούν την προσωπικότητα και προσδιορίζουν το κύρος του.
- Κατά την επεξεργασία των πηγών οι μαθητές και οι μαθήτριες διαβάζουν, αναλύουν, ταξινομούν, διασταυρώνουν και ερμηνεύουν τις ιστορικές πληροφορίες, είναι κατ' επέκταση σε θέση να αφηγηθούν και να συνθέσουν την απάντησή τους.

Ενδεικτικό παράδειγμα διδακτικής με την αξιοποίηση παραθεμάτων

Τίτλος διδακτικής ενότητας: *Η Σύμβαση της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών*

Σκοπός είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να αναγνωρίσουν το είδος και την κατηγορία κάθε παραθέματος (πηγής), ώστε να το αξιολογήσουν και στη συνέχεια να αξιοποιήσουν κατάλληλα το περιεχόμενο των πληροφοριών των παραθεμάτων με το περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας, δηλαδή την ανταλλαγή των πληθυσμών (Σύμβαση της Λοζάνης). Εκτός από τα παραθέματα (12, 13) του σχολικού εγχειριδίου προτείνονται ενδεικτικά και άλλα. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από διαφορετικά είδη και κατηγορίες πηγών:

- πρωτογενείς και δευτερογενείς, άμεσες και έμμεσες, όπως δημόσια έγγραφα (αναφορές, επιστολές, όροι Συνθήκης), ψήφισμα, προσωπικές μαρτυρίες, άρθρα εφημερίδων και περιοδικών, ιστοριογραφικά κείμενα, χάρτες, φωτογραφίες κ.ά., βάσει της κατηγοριοποίησης των πηγών που προηγήθηκε. Το θέμα τους εστιάζεται στην Υποχρεωτική Ανταλλαγή των Πληθυσμών, που περιλάμβανε η Σύμβαση της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) και η οποία εντάχθηκε στη Συνθήκη της Λοζάνης (24 Ιουλίου 1923). Σχετικά με το θέμα οι μαθητές/-τριες πρέπει να αξιοποιήσουν και τις πληροφορίες του σχολικού εγχειριδίου (σ. 149-152).

Παραθέματα

- (1). (Ο Ελευθέριος Βενιζέλος) στις 13 Οκτωβρίου, με εισήγησή του στον Νάνσεν (πρόεδρο της

Επιτροπής Αποκαταστάσεως των προσφύγων) έδινε νέα διάσταση κυρίως πολιτική, στο προσφυγικό ζήτημα. Αφού υπογράμμιζε την ανάγκη διεθνούς αρωγής προς την Ελλάδα, ανίκανη –μετά από μια εξαντλητική πολεμική προσπάθεια δέκα ετών– να περιθάψει ένα και πλέον εκατομμύριο προσφύγων, κατέληγε:

«Ο υπουργός των Εσωτερικών της κυβερνήσεως της Άγκυρας δήλωσε, πριν από 15 ημέρες, ότι οι Τούρκοι έχουν αποφασίσει να μην ανεχθούν πλέον την παρουσία Ελλήνων στα οθωμανικά εδάφη· θα προτείνει λοιπόν στην προσεχή συνδιάσκεψη την υποχρεωτική προσφυγή στην ανταλλαγή των πληθυσμών, ελληνικού και τουρκικού. Η προσέγγιση του χειμώνα θα καταστήσει την επίλυση του προβλήματος της κατοικίας των προσφύγων δυσχερότερη ακόμη και από εκείνη του ανεφοδιασμού τους. Λαμβάνω το θάρρος να σας παρακαλέσω επίμονα να προβήτε στη λήψη κάθε αναγκαίου μέτρου προκειμένου να επιτευχθεί η έναρξη της μετακινήσεως των πληθυσμών πριν από την υπογραφή της ειρήνης. Λαμβάνοντας υπόψη ότι 350.000 περίπου Τούρκοι ευρίσκονται τη στιγμή αυτή στην Ελλάδα και ότι θα ήταν δυνατό να κατανεμηθούν στα οικήματα και τις γαίες που εγκαταλείφθηκαν από τους χριστιανούς της Μικράς Ασίας ή που τείνουν ήδη να εγκαταλειφθούν από τους χριστιανούς της Θράκης, θα ήταν δυνατόν να εξασφαλιστούν με τον τρόπο αυτό οικήματα για έναν αριθμό ανάλογο Ελλήνων προσφύγων...».

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, Ελληνικά γράμματα, 1999², 103-104

(2). Οι πιο ριζικοί όροι που συμφωνήθηκαν στη Λωζάννη αφορούσαν τις μειονότητες. Μια συμφωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, στις 17/30 Ιανουαρίου 1923, έλυσε με καινοφανή τρόπο τα προβλήματα που είχαν προκύψει. Το άρθρο 1 ορίζει:

Από της 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ελληνικού ορθοδόξου θρησκεύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων μουσουλμανικού θρησκεύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία, ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Η λέξη που είχε σημασία εδώ ήταν το «υποχρεωτική». Μόνον οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης εξαιρέθηκαν από αυτόν τον όρο. Κανείς δεν επιθυμούσε να χρεωθεί την ιδέα της εισαγωγής μιας υποχρεωτικής ανταλλαγής, κάτι τόσο απεχθές για τις φιλελεύθερες αντιλήψεις. Αλλά το μέτρο αυτό έλυσε το προαιώνιο πρόβλημα των μειονοτήτων με μια μονοκοντυλιά, αν και κόστιζε πολύ πόνο, και τη διάλυση σε οικογένειες και ανθρώπινες ζωές.

M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, 577-578

Δεύτερο καίριο πλήγμα κατά του προσφυγικού κόσμου στάθηκε η οριστικοποίηση και θεσμοποίηση των τετελεσμένων γεγονότων του ξεριζωμού με το μέθοδο της Ανταλλαγής των πληθυσμών. Η Σύμβαση της Λωζάννης της 30ης Ιανουαρίου 1923 θεωρήθηκε από τη μεγάλη μάζα των προσφύγων κείμενο αμαρτωλό που αφαίρεσε από τους ανταλλαξιμους το αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα της κυριότητας και – το σπουδαιότερο – την ελπίδα να επανεγκατασταθούν στην

πατρική γη, αφού κατά τη Σύμβαση κανείς ανταλλάξιμος δεν θα είχε το δικαίωμα να επανέλθει στη χώρα της καταγωγής του χωρίς την άδεια των κυβερνήσεων Τουρκίας και Ελλάδας αντιστοίχως. [...] Στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, οι περισσότερες αντιπροσωπείες δεν εδίστασαν να καταδικάσουν το προτεινόμενο μέτρο της Ανταλλαγής. Και αυτός ο Τούρκος πρώτος αντιπρόσωπος Ισμέτ πασάς, μετέπειτα Ισμέτ Ινονού, ένωσε την ανάγκη να αρνηθεί την πατρότητα της υποχρεωτικής Ανταλλαγής· ισχυρίσθηκε πως εντύπωσή του ήταν ότι η ελληνική αντιπροσωπεία ήταν εκείνη που πρότεινε και υποστήριξε τη συμβατική καθιέρωση αυτού του συστήματος. Την αντίθεση του διεθνούς τύπου στο σύστημα της Ανταλλαγής πρόβαλε με ιδιαίτερη γλαφυρότητα ο Άγγλος Υπουργός των Εξωτερικών και αντιπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης λόρδος Κιέρζον (Curzon). Αρκεί, τόνισε, να διεξέλθει κανείς τον τύπο για να αντιληφθεί την έκταση αυτού του αισθήματος δυσαρέσκειας που ακολούθησε την απόφαση του αναγκαστικού και αμοιβαίου ξεριζωμού.

Γεώργιος Τενεκίδης, «Πρόλογος» στο *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, τ. Α', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, κ'

(3). Το κορύφωμα της αντίθεσης κατά της υποχρεωτικής Ανταλλαγής, δηλαδή του οριστικού εκπατρισμού της μικρασιατικής και θρακικής ομογένειας, εκφράζεται σε ψήφισμα που εγκρίθηκε από τον προσφυγικό λαό των Αθηνών στην Ομόνοια, σε πάνδημο συλλαλητήριο της 8(21) / 1 / 1923(*):

«Οι πρόσφυγες Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Ευξείνου Πόντου [...] θεωρούν ότι η Ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας που ανέρχονται σε ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες απέναντι σε τριακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνους της Ελλάδας [...] πλήττει καίρια την παγκόσμια συνείδηση και την παγκόσμια ηθική [...] ότι είναι αντίθετη προς τα ιερότερα δικαιώματα του ανθρώπου, της ελευθερίας και ιδιοκτησίας· ότι το σύστημα της Ανταλλαγής αποτελεί νέα κι κεκαλυμμένη μορφή αναγκαστικού εκπατρισμού και αναγκαστικής απαλλοτρίωσης που κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να θέσει σε εφαρμογή παρά τη θέληση των πληθυσμών. Ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικρασίας, αυτόχθονες από πανάρχαιους χρόνους στη γη που κατοικούσαν και πάνω στην οποία τα δικαιώματά τους είναι αναπαλλοτρίωτα και απαράγραπτα, δεν μετανάστευσαν με τη θέλησή τους αλλά εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους αντιμετωπίζοντας το φάσμα της σφαγής. [...] Οι αλύτρωτοι Έλληνες συναγμένοι εδώ και σε άλλες πόλεις και νησιά της Ελλάδας αποφασίζουν και ψηφίζουν ομόφωνα να αξιώσουν τη δυνατότητα να παλινοστήσουν στις πατρίδες τους κάτω από ουσιαστικές συνθήκες εγγύησης που θα καταστήσουν αυτήν την παλινοστέση πραγματοποιήσιμη [...]. Σε αντίθετη περίπτωση καταγγέλλουν την αδικία που τους γίνεται, σαν μια προσβολή δίχως προηγούμενου κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού».

(*) Το αρχικό κείμενο του ψηφίσματος διατυπώθηκε στα γαλλικά για να σταλεί στο εξωτερικό, βασικά στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρχηγό της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στις άλλες Αντιπροσωπείες στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης αλλά και στο διεθνή τύπο, όπου εξασφαλίστηκε ευρύτατη δημοσιότητα.

Γεώργιος Τενεκίδης, «Πρόλογος» στο *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, τ. Α', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, κ-κβ

(4). Μια μέρα ήρθε στο Γκέλβερι Επιτροπή, από την Ελλάδα, όπως έλεγαν. Πήγαν μαζί τους και

οι δικοί μας, για να κουβεντιάσουν για την Ανταλλαγή. [...] Οι άνθρωποι της Επιτροπής ήρθαν και μας έγραψαν τα ονόματα και τις περιουσίες μας. Μας είπαν πως θα γίνει Ανταλλαγή, θα πάμε στην Ελλάδα. Μας σύστησαν να μην φοβόμαστε. Να πουλήσουμε ό,τι μπορούμε από την κινητή μας περιουσία, και τα υπόλοιπα να τα πάρουμε μαζί μας. Μας είπαν πως, αν υπάρχουν στο χωριό μας τουρκεμένοι, μπορούνε, αν θέλουν, να φύγουν κι αυτοί για την Ελλάδα.

Γ. Μουρέλος (επιμ.), *Η Έξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, τ. Β', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1982, 9

(5). Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η ιστορία δεν έχει παρουσιάσει προηγούμενο τόσο ασυνήθιστης συνθήκης. Ποτέ άλλοτε μέσα στη μακραίωνη ιστορία των μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών δεν είδαμε 2.000.000 ανθρώπους -και σίγουρα όχι λιγότερους από 3.000.000 εάν εφαρμοζόταν πλήρως ο όρος της αναδρομικής ανταλλαγής- να ξεριζώνονται και να εγκαθίστανται αλλού με μια μονοκοντυλιά. Ακόμα και αν θεωρούνταν εθελούσια μετοικεσία και όχι αναγκαστική ανταλλαγή, πάλι η πληθυσμιακή αυτή μετακίνηση δεν θα είχε προηγούμενο μέσα στην ιστορία των μεταναστεύσεων. [...]

Η Συνθήκη της Λοζάνης επικυρώθηκε τον Ιούλιο του 1923. Δύο μήνες αργότερα, χωρίς ο επίσημος μηχανισμός να έχει ακόμα λειτουργήσει και κάτω από συνθήκες νέκρωσης της γεωργικής παραγωγής, εν αναμονή της ανταλλαγής, οι κυβερνήσεις των δύο ενδιαφερόμενων χωρών υποδέχτηκαν θερμά τις πρωτοβουλίες της Αμερικής. Στη διάρκεια της εβδομάδας μεταξύ 15 και 21 Οκτωβρίου, υπό την εποπτεία επιτροπών που αποτελούνταν από Έλληνες και Τούρκους αξιωματούχους μαζί με άλλους λειτουργούς της επιτροπής Near East Relief, που ενεργούσαν ως ουδέτερα μέλη, 8000 μουσουλμάνοι μεταφέρθηκαν από τη Μυτιλήνη στο Αϊβαλί, απέναντι, στις ακτές της Μικράς Ασίας. Ανταλλάχθηκαν με ισάριθμους Έλληνες, που μεταφέρθηκαν με ελληνικά πλοία από τη Σαμψούντα στη Θεσσαλονίκη. [...]

Όσοι πίστευαν στην παραδοσιακή ελληνοφοβία τουρκοφοβία θα εκπλήσσονταν βλέποντας τους Έλληνες της Μυτιλήνης να δίνουν αποχαιρετιστήρια γεύματα προς τιμήν των αναχωρούντων γειτόνων τους και να τους συνοδεύουν λίγο αργότερα στην προκουμαία, όπου χριστιανοί και μωαμεθανοί που μια ζωή όργωναν πλάι πλάι ή κάπου κάπου έπαιζαν τάβλι στα καφενεία του χωριού τώρα φιλιούνταν και αποχωρίζονταν μα δάκρυα στα μάτια. Ύστερα, αφού κάθονταν για λίγο πάνω στις στοιβαγμένες αποσκευές, μα τα κοπάδια των ζώων τριγύρω, τις γυναίκες να κλαίνε, τα παιδιά να χαϊδεύουν τα κατοικίδια ζώα, τους παππούδες με τις γκριζες γενειάδες όλο αξιοπρέπεια, όπως τα έθιμά τους ορίζουν, οι μουσουλμάνοι της Μυτιλήνης ξεκινούσαν για την άγνωστη Τουρκία. [...]

Η επιτροπή συνέχισε να παίζει το ρόλο του κηδεμόνα, του οδηγού, του διευθυντή, του πιστωτή - ανταλλάσσοντας πιστωτικά σημειώματα με αγροτικές προμήθειες, άλλοτε χρηματοδοτώντας κάποια νέα εμπορική επιχείρηση και έχοντας πάντα ως στόχο της την εγκατάσταση και τη μόνιμη επανένταξη των προσφύγων- έως ότου έκλεισαν όλοι οι ανοιχτοί λογαριασμοί μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, μερικών εκατομμυρίων προσφύγων και της ίδιας της επιτροπής, έως ότου τα κατάστιχα της ανταλλαγής έκλεισαν οριστικά.

Melville Chater, *Η Ανταλλαγή πληθυσμών Ελλάδας-Τουρκίας. Η τραγωδία της μεγαλύτερης*

μετακίνησης πληθυσμών στην ιστορία (Συλλεκτικό τεύχος. Αναδημοσίευση από το τεύχος Νοεμβρίου 1925), National Geographic Magazine, Washington 1925, 38-47